

404 уругга бажыңны
тудар«Сангье чолинг»
Даяан ТөвүКөктүг-Шыктыг
Булуң-Төрөөм

№ 76 (18503)

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелзэн

http://shyn.ru

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

2014
чылдың

июнь

26

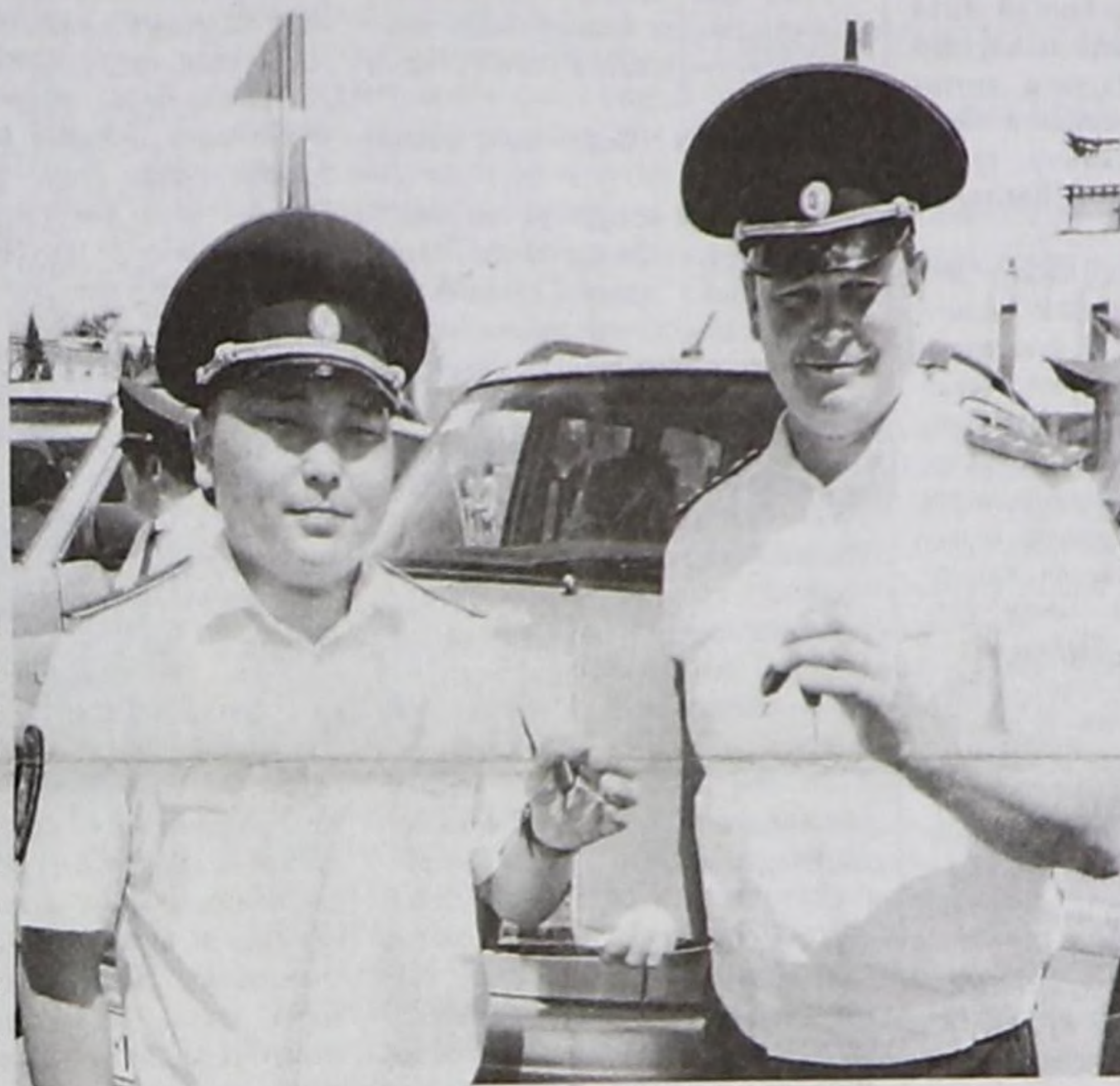
четверг

ШАҢНАЛДАРНЫ, ДҮЛГҮҮРЛЕРНИ ТЫВЫСКАН

Полицияның эң эки участок төлээлеринге күрүне шаңналдарын болгаш албан-хүлээлгеге ажыглаар чаа автомобильдерниң дүлгүүрлерин тывыскан.

Байырлыг езулал Тыва Республиканың Чазааның бажыңының баарына болган. Эң эки участок төлээлеринге оларның коллегалары болгаш ИХЯ-ның хоочуннары, Чазак кежигүннери, парлалга ажилдакчылары көрүп турда, байыры чедирген. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол полиция ажилдакчыларына мынча дээн: «Полицияның участок шагдаазы дээрге эрге-чагырганың чонга эң чоок төлээзи-дир. Ону кижилер бүрүзү таныыр-билер ужурулуг. Төлээниң харыылап турар участогуңуң чурттакчы бүрүзү ооң телефонунуң дугаарын билер болза эки. Социал айтырыгларны безин шийтпирлээрде участок төлээзиниң киржилгези аажок чугула. Амгы үеде республикада 134 участок төлээлери хоойлу-дүрүмнү болгаш чоннуң амыр-дыжын камгалап турар. Кем-херек үүлгедиишкннериниң бештиң бирин, чыл санында административтиг чурум хажыдышкыннарын бүдүн чартык мундан эвээш эвести илередип турар силер. Чер-черлерде ажилдап турар участок төлээлеринге техниканы тускайлаар дээни аажок шын шийтпир-дир. Ону ажыктыг ажыглаарыңарга, даандырган эт-хөрөңгиге камныг чоруктуң үлегерин көргүзериңерге идегеп тур мен».

Шолбан Кара-оол албан-хүлээлгезин үлегерлиг күүсеткен шагдаа ажилдакчыларының аттарын адап демдеглээн. Участоктарның дөрт төлээлеринге Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижиктерин тывыскан. Ол ышкаш Тываның Баштыңының өөрүп четтиришкенин база бөлүк ажилдакчыларга чарлаан.

Полицейжилерге Россияның кандыг-даа черге торулбас — «Нива» болгаш «УАЗ-Патриот» машиналарының дүлгүүрлерин тыпсып турда, чыылганнар адыш часкап байыр чедирген. Ол ышкаш иштики херектер органнарының хоочуннарына чуртталга сертификаттарын тыпсырының езулалы база болган.

Бистиң корр.

ДЫҢНАДЫГ

Полиграфия организацияларының, хуу сайгарлыкчыларның, телерадио-дамчыдылга болгаш доктаамал үнөр парлалга үндүрүлгелериниң организацияларының кичээнгейинге

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийиги чыыжының депутаттарының соңгулдаларын 2014 чылдың сентябрь 14-те эрттирери-биле холбаштыр соңгулда кампаниязының үезинде агитация материалдарын белеткээриниң талазы-биле ачыдуза чедирерин күззэн полиграфия организациялары, хуу сайгарлыкчылар, телерадио-дамчыдылга болгаш доктаамал үнөр парлалга үндүрүлгелериниң организациялары «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 55 чүүлүнүн 8 пунктузунга, 59 чүүлүнүн 2 пунктузунга дүүштүр агитация материалдарын белеткээриниң талазы-биле ажылдын, эфир үезиниң, парлалга шөлүнүн өртээниң хемчээлиниң (Россия Федерациязының валютасы-биле) болгаш өске-даа негелделерниң дугайында медээлерни 2014 чылдың июль 11-ден орайтатпайн парладыр болгаш ол-ла хуусаада Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18, каб. 210, тел. 2-10-19, 2-10-21 деп адрессте Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынче кириер ужурулуг.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

«ЧУРАГАЙНЫҢ ДЕҢ ЭВЕС
ЧОРУУН» ЧАЙЛАДЫР

Россияның Национал чаагай чорук фондузу Тывага чүгле демир-орук тударына эвес, «чурагайның дең эвес чоруун» чайладырынга база дузалаар.

Ооң төлевилелинде республиканың дүрген харылзаа тудар Интернетче коштунмаан, 250-ден 500 кижилер чурттакчылыг бичии суурларынче харылзааның волокно-оптика шугумун шөйери кирип турар. Россияның Чазаа эрткен неделяда Ростелекомнун

регионнарның «чурагайның дең эвес чоруун» чайладыр дээн планын деткиир деп шийтпирни хүлээп алган болгаш ол төлевилелди боттандыраарына акша-хөрөңгини национал чаагай чорук фондузундан тускайлаар сорулганы салган.

Россияның экономиктиг хөгжүлдө сайыдының оралакчысы Николай Подгузовтун «Ведомости» солунга берген интервью-зунда чугаалап турары-биле алырга, бо сорулгаларга 27 млрд. рубльди тускайлаар, оон аңгыда 40 ажыг миллиардты инвесторлар салыр. Төлевилелдиниң ниити өртээ 67,5 млрд. рубль, ол акша-биле 200000 км чаа волокно-оптика шугумун 13600 суурларже кожар, ол черлерде 4 млн. ажыг кижилер чурттап турар.

(Уланчызы 2-ги арында) ➡

Хүппүң медээзи

ОРУКТАРНЫ, КӨВҮРҮГ-
ЛЕРНИ ДАРЫЙ СЕПТЭЭР

Россия Федерациязының транспорт сайыдының оралакчысы Олег Белозеровтун эрттиргени чөвүлел хуралының соонда Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республикага үргүлчүлөдиг үер-чайыктың соонда үрелген оруктарны болгаш көвүрүглерни септеп кылырының документтерин эң кыска хуусаада белеткеп доозарын Тываның Орук-транспорт яамызынга дааскан.

Москвага видеоконференция хевирлиг болгаш чөвүлел хуралга Алтай Республикада, Алтай крайда, Тывада, Хакасияда болгаш Красноярск крайда үрелген автомобиль оруктарын болгаш көвүрүглерни катап тургузарының дугайында айтырыгны шийтпирлээн. Ол хуралга Федералдыг орук агентилелиниң удуртукчузу Роман Старовойт болгаш ооң Сибирьде сургакчылап чоруп турар оралакчысы Игорь Астахов, регионнар чазактарының даргалары, орук бүдүрүлгелериниң удуртукчулары киришкенер. Чер-черлерден келген медээлерни езугаар алырга, улуг суг чамдык черлерде ам-даа кээп турар, көвүрүглерниң шуптузун ам-даа хынап көрбзэн болуп турар.

Регионнарның төлээлери болгаш Федералдыг орук агентилелиниң ажилдакчылары септелге, катап тургузушкун ажилдарын болгаш төлевилелдерни акшаландыраарының айтырыын көдүргенер. Ол ышкаш төлевилел-смета документациязын белеткеп кылыр хуусаазының улуг болуп турары айтырыгны дарый шийтпирлээр органы бербейн турар деп айтканнар.

Бойдус халавының уржуктарын чайладыры-биле дузаның келири документтер тургускан ажилдакчыларның билдиг чоруундан аажок хамааржыр деп, Тываның Чазааның Даргазы онзалал демдеглээн.

Часкы болган үер-чайыктың уржуунда Тывада регион ужурудузальг 30 километр, муниципалдыг 6 километр оруктар үрелген. Ол ышкаш 16 көвүрүг сандан үнген, оларның чедизин катап кылыры болдунмас. Чаа көвүрүглер кылырынга төлевилел-смета документациязын ажилдап кылыр ужулга таварышкан.

«ЧУРАГАЙНЫҢ ДЕҢ ЭВЕС ЧОРУУН» ЧАЙЛАДЫР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

250-ден 500 кижичурттап турар суурлар Тывада 16 деп республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы дыңнаткан, олар шупту Ростелекомнун планынче кире берген. Оон аңгыда чурттакчы чонунун саны 500-тен 1000 кижичурттап турар черлерге амгы үениң харылзаа ачы-дузасын «Ростелеком» ААН бодунун күсели-биле чедирген.

Амгы үеде үш таланың — Россияның Харылзаа яамызының, Тыва Республиканың Чазааның болгаш «Ростелеком» ААН-ның аразында дугуржулганың телевилелин ажылдап кылып турар, ол күүсеттинген соонда амгы үениң харылзаазы «дүмбей суурларга» ажылдап эгелээр.

Төрөөн чуртунга эрттирер

Хөй тыва оолдар керээ езугаар шериг албанын республикадан дашкаар шериг кезектеринде эрттирер турар болгай. 2014 чылдан эгелеп тывалар керээ езугаар шериг албанын төрөөн чуртунга эрттирер аргалыг апаар. Кызыл хоорайга 55-ки дагжы мото-адыгжы батальонну тургузар деп шийтирер Россияның Камгалал яамызы хүлээп алган.

«Чүү ындыг тускай шериг кезээ боор?» деп республиканың чурттакчылары сонургап турары чугаажок. Төгүзүн кыска сонургай кааптаалыңар. Дагжы (альпийжи) адыгжыларның тускай шериг кезектери девискээринде даглар бар чурттар Австро-Венгрия болгаш Италияга XX вектин эгезинде тыттып келген. Дагжы адыгжыларының шериг кезектеринге даглыг черге өскөн, бедик дагларның агаар-бойдузунга таарышкан, кадыр-берт черлерге чоруп чаңчыккан тус черниң чурттакчыларын колдады шилип алып. Дагжы адыгжыларның чепселгенни база бир янзы. Даглыг черге чоруп өөренген, янзы-бүрү чүктөр дагжылаарыңа ажыглаар аяттар, элчигеннер, сарлык-тардан эгелээш, амгы үениң «Стрела-2М» деп чаңгыс кижичүктөп шыдаар зениттик ракета комплекзинге чедир. Дагжы адыгжы дайынчыларның идик-хеви болгаш ок-чепсээ база даглыг черге дайылдажырыңа таарымчалыг.

Совет Эвилелинге 19 дагжы адыгжы дивизиялар турган, эң улуу Киргизияның мурнуу талазында Ош хоорайга. Совет Эвилели буступ дүшкени-биле дагжы адыгжы шериг кезектери тараан деп болур. Соңгу Кавказка дайынчы хөделиншиктер дагжы мото-адыгжы тускай шериг кезектерин катап тургузары чугула деп көргүскөн. Амгы үеде Россияның Камгалал яамызының эки белеткелдиг дагжы мото-адыгжы тускай кезектери Дагестанның Ботлихте, Карачаево-Черкесияның Карачаевте турар. Россияның девискээринде даглар хөй, оларның улуг кезии өске чурттар-биле кызыгаарлашкан черлерде болгаш, дагжы мото-адыгжы кезектерни тургузары — чурттуң камгалалының бир угла-нышкыны.

Даглыг Тываның оолдары шериг албан-хүлээлгезин Памирге, Афганистанга, Соңгу Кавказка дээш, өске-даа даглыг девискээрлерде дагжы мото-адыгжы кезектерге төлөтүп күүседип турганнар болгаш ам-даа күүседип турар. Шериг херээн билер тыва оолдарга Кызылда тургустунуп турар дагжы мото-адыгжы батальонга керээ езугаар шериг албаны эрттирери чаа чүүл эвези чугаажок. Бо батальонга керээ езугаар шериг херээ эрттирер күзөлдиг оолдар Кызыл хоорайның Шахтерская кудумчузунда № 38 бажында шилилге пунктузунга хүнүн-не кээп турарлар. Оолдар шилилгени эрте бээр болза, оларны Төп шериг округунче тускай белеткелди эрттирери-биле чорудар. Батальоннун дайынчыларының шалыңы база хоомай эвес, айда 30-35 муң рубль.

Кызылда тургустунуп турар мото-адыгжы шериг кезээне керээ езугаар шериг албан-хүлээлгези эрттирер күзөлдиг эрлер дугаары 8-983-591-5328 телефон дамчыштыр шилилге пунктузунга харылзажып, шилилгеге киржириниң негелделерин болгаш кандыг документилер өргүзерин билип ал болур.

Тыва Республиканың Шериг комиссиясының материалдарын ажыглап белеткээр.

ТЕС-ХЕМЧИЛЕРГЕ ЭМЧИЛЕР ЧЕТКЕН

«Кадыкшылдың оруу» деп губернатор телевилели-биле кожууннарже үнүшкүннер кылып турар эмчи бригадасы май 17-19 хүннөринде Тес-Хем кожуунга четкен. Кожууннун аңгы-аңгы суурларының чурттакчылары эмчи шинчилгезин эртип, эмчилерден сүмелерни алыр аргалыг болган.

Эмчилер манаан улуг назылыг, даянгыштыг хоочуннар, улуг-бичи кижилер хөйү-биле келген. Чон колдуунда эндокринолог, кардиолог, невролог, карак эмчизинче хөй бижиткен. Тускай дерилгелиг «КАМАЗ-та» гинеколог, маммолог эмчилер херээжен чонну хүлээп ал турар.

Берт-Даг сумузуңуң фельдшер пунктузу бичи болганы-биле эмчилер сумунун чагырга черинге чонну хүлээген.

Елизавета Седип-оол, хоочун башкы:

— Тес-Хем кожууннун төп эмнелгезинин эмчилери чурттакчы чоннун кадыкшылы дээш сагыш-човап, неделя санында сумуларже үнүшкүннерни кылып, чыдар аарыг кижилерни шинчип кээп турар. Амгы үениң негелдезинге дүүштүр эмчи дериг-херексели-биле дериттинген машинаның болгаш тускай эртемниг специалистериниң келгенинге өөрүвес аргажок. Ылаңгыя чаш уругларлыг аваларга аажок таарымчалыг-дыр. Мындыг үнүшкүннерни чылда ийи катап чорудар болза улам эки. Мен бодум 2 дугаар бөлүктүн инвалиди кижичи мен. Чигир аарыын, чүрээм, баарым хынадып, эмчилерге шинчидери-биле келдим. Кызыл хоорайга эмчилерге кирип алыры берге, дөргүл-төрели чок улус аңаа баргаш каяа чурттаарлыг? УЗИ дээш, оонда өске шинчилгелер өртек-үнелиг база боор. Бистиң суурувуста дээдн эртемниг эмчи чок. Аарыг кижиге дүрген эмчи дузасы негеттине бээр болза, кожууннун төп эмнелгезинден «дүрген дузаны» манаар бис. Чамдык таварылгаларда кываар-чаар материал чок-даа болур. Ол таварылгаларда машина-балгаттыг кижилерни дилээр. Фельдшер пунктузунга терапевт, уруглар эмчизи турар болза кончук эки-дир ийин.

Артём Агар-оол, пенсионер:

— Кызылдан эмчилер кээр деп медээни кожууннун төп эмнелгезинин терапевт эмчизи Мария Бижекова телефон дамчыштыр дыңнатты. Бодум невролог эмчиже оочурлап тур мен. Моон мурнунда хан-дамыр аарааш, (инсульт) эмнелгеге чыткан

мен. Бүгү назынымда чолаачылап турган болгаш караам баксыраан, карак эмчизинче болгаш четтигер шаам-биле ырактан келген эмчилерге шуптузунга кирер мен. Эмчилер кожууннун төп эмнелгелеринден аңгыда бичи суурларже кээп, чурттакчыларын шинчип турары өөрүчүг-дүр.

Чойгана Саая, О-Шынаа сумузуңуң эмчи лабораториязының фельдшери:

— Лаборатория 2006 чылда ажыттыңан. Эмнелгеде 10 ажылдакчы болгаш «Дүрген дуза чедирер» машина бар. Суму 1062 чурттакчылыг. Оларның 189-у ниити аарыглар учедунда, 60-ы — инвалид база 10 инвалид уруг бар. Амгы үеде ниити практика талазы-биле эртемниг эмчи Мария Дажынай ону удуртуп турар. Эмнелгеде ТР-ниң кадык камгалалының «Кадыкшыл» программасы езугаар чүрек-дамыр системазын шинчир аппарат (кардиовизор) дээш, ниитизи-биле 27 дериг-херексел-биле четчелеттинип, хандырттыңан. Тус черде хан-дамыр системазының, уругларның тыныш органының аарыглары негел-реңгей.

Эмчи лабораториязының фельдшерлери телефон дамчыштыр төп эмнелгениң улуг эмчилеринден консультацияны ап, чонга баштайгы дузаны чедирип турар. Аарыг кижиниң байдалы нарын болза, төп эмнелгеден эмчилерни чалаар. Чамдык кижилерниң эмчи шинчилгелерин эртип алгаш, ырак-узак оруктун, акша-төгерикиң чедишпезинден кадыын эчизинге чедир эмнедип шыдабайн, хоочурадып алыр таварылгалар хөй. Сумуда 45 малчыннар турлаа бар. Олар ырак даглар аразында чурттап турар болгаш аргыжары дыка берге, телефон харылзаазы база чок. Бо үеде олар шынаада, ынчангаш соталыг телефон дамчыштыр оларга дыңнаттывыс.

Софья Доржу, хоочун малчын:

— «Шын» солундан «Кадыкшылдың оруу» деп телевилелди боттандырып, кожууннарже үнүшкүннер эгелээнин улуг өөрүшкү-биле номчудум. Бистиң кожуунга кээрин четтикейин манап турдувус. Бо хүн көжер эки хүнүвүс турган, ынчалза-даа Кызылдан эмчилер келгенин дыңнааш,

ону сонгаарладып, албан-биле ээзи Василий Тюлюш-биле келвис. Нерв, чүрек, карак эмчилер кирер мен. Боостам безинге 3 кезиштин эрткен болгаш эндонолог эмчиже оочурда база бижилдим. Мен 20 чыл иштинде малчилеп ажылдавышаан, 22 чыл чыннап тур мен. Өөм ээзиниң, кектери, ооргазы, чүстери аары А мээң сөөлгү үеде ханым базы кыны улгадыр апарган.

Кызыл хоорай кирип, эмчил чай тывылбас. Мал кадарары бейуугу-дыш чок болур болгай. Бис

Республиканың 1-дугаар эмнелгезинин карак эмчизи Долаана Күжүгет.

суурнун эмчилери УЗИ тырттыра дериг-херекселдиг, көжүп чоруу хөрек шинчир машиналарлыг кээ бисти хынаар. Чыдар эмнелген дүжүргени хомуданчыг, ынчалза-даа хүндүскү үеде эмнелгеде аарыг кижилерни дамдыладып эмнеп, сык кыртып турар. Ырак-узак черде чурттап чоруур малчыннарның кадынын сагыш салып турары дээш Тываның Баштыңы — Чазааның Дагжы Шолбан Кара-оолга өөрүп четтиргенимни «Шын» солун дамчыштыр илередип тур мен.

3 хонук дургузунда Берт-Даг, О-Шынаа, У-Шынаа, Шуурмак, Самагалдай суурларның чурттакчылары база чедери берге, ырак черлерде чурттап турар малчыннар эмчи шинчилгезин эрткен. Хары угда хөй шинчилгени эртип алырга, чурттакчыларның акша-төгериин-даа, үезин-даа камнап алырыңа дыка таарымчалыг дээрзин бо үнүшкүн база катап бадыйткаан.

Кожууннун төп эмнелгезинин улуг эмчизинин оралакчысы Сырга Дамбаның дыңнатканы-биле, республиканың 1 дугаар болгаш уруглар эмнелгелеринин тускай эртемниг специалистери 2 хонук дургузунда 2700 кижини шинчээр. Ылаңгыя суму чурттакчылары 100 хуу кээп турар.

Республиканың кожууннарында байдал колдуу дөмей. Кардиолог, невролог, эндокринолог, лор, карак эмчизи болгаш УЗИ шинчилгезин эртер дээш чон манап турар. «Кадыкшылдың оруу» деп губернатор телевилелин боттандырып эмчи бригадасы болгаш көжер эмчи шинчилгези дараазында Чөөн-Хемчик, Тожу кожууннарга чедер.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнун тырттырган чуруктары.

Берт-дагжыларның эмчилерже оочурлап турары.

404 уругга бажыңны тудар

Өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларга чурттаар оран-сава тудуу Тыва Республикада шудургу чоруп турар. Бир эвес тудуг ажилдарынче 2012 чылда Федералдыг болгаш республика бюджеттеринден чүгле 104, 450 муң рубль чарыгдан болза, 2014 чылда уругларга оран-бажың тударынга 433 247, 0 муң рубль түңнүг акша-хөреңги көрдүнгөн.

Амыдыралыңга каржы-дошкун байдалга таваржып, ада-иезин оскунуп, оларның бажың деткимчези чок арткан уругларывысты чаа чурттаар бажыңнар-биле хандыраары ыш-каш буянныг үүле кайда боор, ынчалза-даа кандыг-даа ажил-херекке чидиг айтырыглар база тургустунуп кээр. Чаа туттунган бажыңнарның чамдык кезиниң шынарының талазы-биле эрге-чагырга органнарының төлээлери-даа, өскүс уруглардаа чаңгыс эвес катап чугаалап турар. Маңаа хамаарыштыр база ук угландырышкында ниити ажил-чорудулга дугайында ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы, ТР-ниң тудуг болгаш коммунал ажил-агый чарыгларынча сайыды Александр Свинцов болгаш ТР-ниң Өг-бүлө болгаш уруглар херектериниң талазы-биле агентилелдин даргазы Раиса Борисовна Күжүгет-биле чугаалаштывыс.

Александр Свинцовтун чугаалап турары-биле алырга, өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларга чурттаар оран-бажың тудары-биле акшаландырышкын федералдыг болгаш республика бюджеттеринден чоруп турар. 2014 чылда 433 млн. рубль көрдүнгөн. Бо чылын 404 уругга бажыңнар тударын планнап турар. Ол дээрже бажың-балгат негеттинип турар уругларның чүгле 8 хуузу-дур. А бүгү республикада өскүс арткан 3479 ажы-төл бар.

Туттунган бажыңнарның шынары чүгле тудуг материалдарындан эвес, а тудуг албан черлериниң ак сеткилдиг ажилындан дорт хамааржыр. Чижээлээрже, Каа-Хем суурда бажыңнарны клен ыяштан туткан. Ажилдарны «Конус» КХН тудуг албан чери күүсеткен. Оларның ажилын, шынап-ла, үлегер-чижектег деп болур. А чамдык черлерде тудуг албан черлери тудуг материалдарын шын эвес шилип алганындан аңгыда, хүлээнген ажилын «карак чаап» күүсеткен дээрзин чажырып канчаар. Аңаа

чергелештир чүгле тудуг албан черлерин буруудадып болбас. Маңаа шийтпирни хүлээгинден эгелээш, ажил-ишти башкарып, хынаарыңга чедир үе-чадаларга частырыгларны болдурбазы чугула. Чамдык черлерге, чижээлээрже, Кызылдың Станционная кудумчузунда бажыңнарны дыка кыска хуусаа дургузунда туткан. Ол чүүл база ооң шынарыңга салдарны чедирген. Тудугжуларның ажилында четпес чүүлдерни айыткан, оларны чайладыры-биле хемчеглер кидин түлүк. Моон соңгаар чедер-четпес талаларны чайладыры-биле тудуг чорудар чер девискээрлерин шупту талазындан эки хынап көрүп алгаш, ынчан чүгле тудугну эгелээр дээрзин база тус черниң чагырга черлериниң харысалгалыг чоруун шыңгыы хайгааралга алыры чугула деп Александр Борисович чугаалаан.

Раиса Күжүгет:

— Өскүс уругларга оран-бажың тудары-биле акша-хөреңги көрдүмөй турганындан бо айтырыг моон мурнунда шийтпирлеттинмейн турган-дыр ийин. А 2012 чылдан тура тодаргай ажилдар эгелээн. Ол чылын 129 уруг бажыңны алган. 2013 чылда бажыңнар тудуунун орай эгелээнинден чамдык бажыңнар ажыглалче кирбейн барган. Ынчалза-даа чырык, суг хандырыл-газының айтырыг-ларын дыка хөй кожууннар шийтпирлепкен. Ынчангаш бо чылын эрткен чылда дег байдал катаптавазын дээш оран-бажың тудуун дүрген эгелээр деп сорулганы салган бис.

2013 чылда 314 уругга чурттаар оран-бажыңны тудар турган болза, херек кырында 295 бажыңны ажыглалче кириген.

Сукпакта 1 бажың туттунган, амгы үеде 1 бажың туттунуп турар. Моон-биле алырга 2013 чылдың планы езугаар 17 бажың ам-даа туттунмаан. Ынчангаш оларны кандыг-даа чылдагаан дилевейн, дарый тудар.

Туттунган чамдык бажыңнарның шынары багай бооп турар. Бо талазы-биле Тудуг яамызынга айтырыгны көдүрүп, чаңгыс эвес удаа чыгып келдивис. Маңаа тус черниң чагырга черлериниң талазындан шыңгыы хайгаарал херек дээрзинге чигзиниг чок. Оларның кожуунунун уругларының салым-чолунун дугайында чугаа чоруп турар ышкыжыл. Тудуг яамызы, бистиң албан чери тудугларны хүн бүрүде хынаар, хайгаараар аргавыс чок.

Кызыл хоорайның Станционная кудумчузунда бажыңнар тудуунун шынары чегей боордан аңгыда, оларның турар черинде долгандыр бок. Тудугну эгелээр бетинде баштай-ла бок-сакты аштап кааптар болгай. Эки, чаа, чараш оран-бажыңче чурттап кирген уругларывыс бокка бүргедип чурттаар эвес. Кажан ол улусту хирлиг-чуттук черге чурттадып кааш, арыг-селиг болунар деп канчап негээр бис? Оон аңгыда олче углай автобус база чорбайн турар. Ында уруглары-выстың байдалы ынчалдыр-ла нарын, машина-балгат чок улустур, аай-дедир аргыжарда канчаарыл? Бо-ла бүгү айтырыгларны хынамчалыг сайгарып көөрү тус черниң чагырга черлериниң хүлээлгези деп катап база демдеглекседим.

2014 чылда 404 уругга бажың тудар бис. Акшаландырышкының түңү — 433 247 муң рубль. Ол дээрже эвээш эвес акша-хөреңги-дир. Эң хөй оочурлук черлер: Кызыл хоорай — 1336, Кызыл кожуун — 273, Чөөн-Хемчик — 258, Улуг-Хем кожуун — 242 уруг бар.

Республикада ниитизи-биле 3479 өскүс уруг бүртүктеттинген. Бо сан доктаамал өскерлип турар, көвүдөп азы эвээжей-даа бээр. Өскүс уругларның оран-бажың-биле хандырылганында чедер-четпес чүүлдер хөй, ынчалза-даа бо ажил калбаа-биле шимчеп, дүргедеп эгелээн. Моон соңгаар ажылывыс чаңгыс аайланып, бодунун хөөнүнче черле кирер — деп ол чугаалаан.

Азияна ТАУ.

Чингис СААЯНЫҢ тырт-тырган чуруу.

Чаагайжыдылга

ШАҢНАЛДАРНЫ ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ

Тываның бүгү девискээринде республикага апрель айда эгелээн чаагайжыдылга талазы-биле ажилдар ам-даа уламчылап турар.

Бо үениң дургузунда регионун девискээринде 23896 тонна бок-күзүрүм арыглат-тынган, 11608 дөс ыяш тарып олуртунган. Ол ажилга хуу сайгарлыкчылар, студентилер, школачылар болгаш чурттакчылар киришкенер.

Юбилейниң байырлалының бүдүүзүнде Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун чарлааны

«Тыва — арыг-шеверниң болгаш корум-чурумнуң девискээри» деп муниципалдыг тургузулар аразында мөөрейниң түннелин үндүрер. Ооң тиилекчилери коммунал техниказын шаңналга алып, амгы үеде муниципалдыг тургузуларда ногаан өзүмнерни суггарып, бажыңнарның мурнуу талаларын чаартып, кудумчулар чырыдар ажилды күүседип турар. Ол ышкыжыл адрес демдектерин солуп, бокту кайы хамаанчок төгөр чорукту соксадып турар.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

Тыва Республиканың девискээринде суг объектилеринге кижилерниң айыыл чок чоруунун айын чарлаарының дугайында

2014 чылдың июнь 6 №214-р Кызыл хоорай

1994 чылдың декабрь 21-де «Бойдус болгаш техногенниг хевирлиг онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаарының дугайында» №68-ФХ Федералдыг хоойлуга дүүштүр Тыва Республиканың девискээринде суг объектилеринге айыыл чок чорукту хандыраар болгаш кижилерниң амы-тынын камгалаар сорулга-биле:

1. 2014 чылдың июнь 16-дан август 30-ге чедир Тыва Республиканың девискээринде суг объектилеринге кижилерниң айыыл чок чоруунун айын чарлаар.

2. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының чагыргаларының даргаларына боттарының девискээрлеринге дараа-зында ажилдарны кылырын сүмелээр:

- сугга эштер үениң эгелээринге чедир улустун хөйү-биле эштер черин тодарадыр, «Эштири хоруглуг», «Биче хемчээлдиг эжиндирер херекселдерниң шимчээшкини хоруглуг» деп хоруп турар демдектерни болгаш айыыл чок чоруктуң болгаш сугга камгалалдың информация шиттерин тургузар;

- кижилерниң суг объектилеринге массалы-биле чөпшээрел айтырбайн (духа-келбиже) дыштаныр черлеринге камгалал постуларын камгалал күштерин хаара тутпушаан, тургузар;

- эрик чоогунун зоналарында болгаш кижилерниң массалыг дыштаныр суг объектилеринге хайгааралды эжиндиришкын сезонуун дургузунда чорудар;

- айны эрттирип турар үеде онза байдалдарны болдурбазының болгаш сугга бодун айыыл чок алдынарының дүрүмнеринге чонну калбаа-биле өөредир.

3. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының административтиг комиссиялары Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызы-биле, Тываның дилээшкин-камгалал отряды-биле, «Россияның ОБЯ-зының биче хемчээлдиг суднолар инспекциясы» федералдыг албан чери-биле кады 2007 чылдың июнь 14-те Тыва Республиканың Чазаның №738 доктаалында бадылааны сугга кижилерниң амы-тынын камгалаарының дүрүмүнде негелделерни хажыткан хамаатыларны административтиг харыс-салгага онаарының талазы-биле ажилды чорудар.

4. Тыва Республикага Хамааты камгалал, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан чайладыр база Тыва Республиканың девискээринге суглардан камгалаар талазы-биле агентилел:

- эрик чоогунун зоналарында болгаш суг объектилериниң чанында туткан уругларның кадыкшылга албан черлеринге болгаш туристичи лагерлерге айыыл чок чорукту хандыраарыңча угланган сагындырыг ажилдарын Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы-биле база муниципалдыг тургузуларының чагыргалары-биле кады чорудар;

- айны эрттирип турар үеде онза байдалдарны болдурбазының болгаш сугга айыыл чок чоруктуң дүрүмнериниң талазы-биле чурттакчы чонга калбаа-биле дыңнадыр.

5. Бо айтышкыны «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

6. Бо айтышкының күүселдезинге контролду бодумга артырдым.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчыы Ш. ИРГИТ.

«САНГЬЕ ЧОЛИНГ» — Даяан Төвү

Чүрээм ханызындан ынак, өндүр угаанын Шажынчы өңүктөрүмдөн үш улуг дилээм:

1. Бистер, Бурган Шажынынга сүзүк-бүзүрел-

диг улус, чүгле чүдүп, тейлээривис-биле кызыгаарлан-май, Бурган Башкының өредии (Дхарманы) үндезин ном-сүдурларга даянып дыңнавышаан, сайгарылга аргазы-биле шигээдиривис дыка чугула;

2. Бистер эртем-билигниц кончуг сайзыраңгай үезинде чурттап чоруур бис, ынчангаш үе-шагның негелдезинге дүгжүп турар Бурган Шажыныглар болурувус дыка чугула;

3. Бистер шупту чүгле аас-кежикти күзеп, хилинчек-човулаңны күзевейн турар болганывыста, аас-кежиктиң тыптыр чылдагааны — буян, а хилинчек-човулаңның үнер дөзү — нүгүл-бачыт деп чүүлдү медегереп, эки-бактың ылгалын черле часпас болурувус дыка чугула.

Бир эвес шуптувус эртем-билиглиц, шынчы, эл-чөптүг, ак сеткилдиг, дузааргак кижилер болур болзувусса; ал-бодувуска-даа, өскелерге-даа улуг ажык-дузалыг болурувус чигзиниг чок.

Дрепун Гомаң дацанның Самло кхамценниң ламазы — Шивалха деп тулку атты эдилээн Тензин Наваң ЛОПЕЛ. 2012 чылдың октябрь 13-түн хүнү.

XX-ги чүс чылдың 1-ги чар-тында чурумалдыг Чагытай хөлдүн эринге Таңды улустун улуг хүрээзин репрессия үезинде үрөп, узуткаан. А 2010 чылдан эгелеп Чагытай хөлдүн эринге Тыва Республиканың төөгүзүндө бир дугаар Даяан Төвүнүн тудуун Улуг Хүндүткелдиг Шивалха Ринпоче башкының удуртулгазы-биле чорудуп эгелээн. Төптүн тудуун Чырыткылыг XIV Далай-Лама башкы деткип, Даяан Төвүнге «Сангье Чолинг» (Будданың Өөредииниң Ораны) деп атты тывысышаан, бодунун мурнундан айыс кылдыр Будда Шакьямуни бурганның овуру-хевирин белек кылдыр берген. 2013 чылдың июнь 27-де Будда Шакьямуни бурганның овуру-хевирин Индиядан тускай чагыг езугаар чалап эккелген өске бүгү бурганнарның овуру-хевирлери-биле кады хүрээниң бурганнар дүжүлгезинче (алтарыга) тускай езулал-биле чалап олурткан.

Даяан Төвүнүн кол сорулгазы — Будданың өөредилгезин шигээди, ону херек кырында амыдыралга боттандыраары болур. Даяан боттандырынын шигээдип тура, энерел сеткилди болгаш дузааргак чорукту сайзырадыры чугула. Даяан боттандыры бистиң угаан-медереливистиң, чугаа-домаавыстың болгаш кылып чорудуп турар ажыл-херектеривистиң бүгү талазы-биле эки байдалдарже өскерлиринге ажык-дузалыг болбушаан, бөдүүн кижиниң караанга көзүлбес бүгү нүгүл-бачыттардан адырылып, арыгланырынга ужур-дузалыг. Даяанны чорудуп тура, чүнү сагып, боттандыраар ужурлугул дээр болза: Бурган-сагызын-нардан авырлар, дуза дилеп; оларның мурнунга тускай сагылдарны ап, ол сагылдарны даяан үезинде боттандырып, тускай чурум езугаар чеменип, түр када эъттиг чөмдөн ойталаары, база тейлээшкinnerни кылбышаан, хөй чүдүкчү

чон-биле бир деңге тариаларны (мантраларны) хөй удаа номчууру болур. Даяан боттандырынын Шивалха Ринпоче башкының удуртулгазы-биле 2009 чылдан бээр Гуру-Йога, Ньонг-Нэ, Чакрасамвара, Ваджрасамая болгаш Ваджрасаттва бүдээлдерин Тывада болгаш өске-даа хоорайларда ооң хөй санныг өөреникчилери боттандырып турар. Ынчангаш июнь айның 28-тиң хүнүнде ажыттынар Даяан Төвүнге айыс ап, өөредигге бүгү тыва чон кээр боор деп идегээр мен.

Улуг Хүндүткелдиг Шивалха Ринпоче Тензин Наваң Лопел 1967 чылдың февраль 15-те Төвүттүн Литаң деп черинге төрүттүнгөн. Ол 8 харлыында эге школага өөренип кирген, а 13 харлыында кечил сагылды четтиргеш, 17 харлыында чедир Литаң Кунчен деп хүрээге хуурактаан. Ол 1985 чылда Индияга баргаш, Ганден хүрээзинге Бурган Шажынының философиязын ханыладыр өөренип кирипкен. 1987 чылда Чырыткылыг XIV Далай-Лама башкы: «1950 чылдарда Төвүттүн Литаң Кунчен деп хүрээзинге ажылдап, чурттап чораан бурят сөктүг, бедик деңгелдиг Шивалха башкының катап төрүмели» — кылдыр тодараткан. Шивалха Ринпочени кутукту деп тодараткан соонда, 1997 чылда мурнуу Индияда турар Дрепун Гомаң дацанынче чалап алпарган.

Улуг Хүндүткелдиг Шивалха Ринпоче башкы Россияга бир дугаар 2004 чылда Мурнуу Индиядан Дрепун Гомаң дацанның бөлүк лама-башкыларының бөлүүн удуртуп келгеш, Тыва Республиканың бүгү кожууннарын эргий кезип, тус черниң чурттакчы чонунга Сан, Сор, Сергем, Чензрик, Туйсол езулалдарын эрттирген болгаш Кызыл хоорайга Эмчи Бурган-ның, Барыын-Хемчик кожуун-нун Кызыл-Мажалыкка Авалокитешвара бурганның, Тес-Хем кожууннун Самагалтайга Акшобхья бурганның мандала-

ларын туттурган. Тываның хөй санныг чүдүкчү чонунун база Чазааның дилээ-биле Кызыл хоорайның аэропорт шөлүнүн девискээринге «Бойдусады» субурганының тудуун удуртуп башкарган.

Улуг Хүндүткелдиг Шивалха Ринпоче башкы 2006 чылда Дрепун Гомаң дацанга

Намзырай бурганның, Ваджрапани бурганның бүдээлде боттандыраарыга чажыт өөдилгелерниң айыс-күжүн дачыдып хайырлаан.

Улуг Хүндүткелдиг Шивалха Ринпоче башкы Тыва Республиканың девискээринге субурганны туттурган.

Улуг Хүндүткелдиг Шивалха Ринпоче башкы 2006 чылда Дрепун Гомаң дацанга

Ыдыктыг XIV Далай-Лама биле Шивалха Ринпоче.

геше (буддизм философиязының доктору) деп эртем адын камгалааш, 2007 чылда Гюме дацанга тантра өөредиглерин шигээткен. Ооң соонда 2008 чылда «Энерел» фондузунун болгаш «Манджушри», «Менла» деп шажын ниитилелдериниң чалаанын езугаар, Чырыткылыг XIV Далай-Лама башкының чөпшээрел-айызын алгаш, Тыва Республикага база катап чаларап келген.

Улуг Хүндүткелдиг Шивалха Ринпоче башкы 2004 чылдан бээр бистиң республиканың чүдүкчү чонунга Авалокитешвараның, Эмчи бурганының, Сарыг-кызыл Манджушриниң, 4 холдуг Авалокитешвараның, Амитаюстун, Ак Дарийгиниң, Ваджрапаниниң, Ак зонтиктиг Дукарнын, Гаруданың, Хаягрияны, Ногаан Дарийги бурганнарның айыс чөпшээрелин дамчыдып хайырлаан.

Улуг Хүндүткелдиг Шивалха Ринпоче башкы Авалокитешвара бурганның, Ямантака бурганның, Амитаюс бурганның,

Ха Ринпоче башкы 2006 чыл «Энерел» аттыг хөй-ниитин культурлуг фондузун, 20 чылда «Күнпенчецо» атты Кызылдың тус черниң буддизм шажынының ниитилел тургускан.

Бурган Башкының өөредии республиканың чонун могаг-шылаг чокка хайырлачырыдышкын ажылыны ортузунга чорудуп турар дээш Улуг Хүндүткелдиг Шивалха Ринпоче башкыны 201 чылда Тыва Республиканы Чазак Даргазының болгаш Дээди Хуралының Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаа база ол ышкаш республиканың кожууннарының, өөредилге черлериниң, яамаларының хөй санныг хүндүлел бижиктери-биле шаңнаттырып, тыва чоннун хүндүткелин чаалап алган.

Аяна ООРЖАК, Кызылдың тус черниң буддизм шажынының ниитилели «КУНПЕНЧЕЦО».

Кызыл хоорай.

100 чылдаанга — 100 ном

дилээн турган. Бажың-Алаак сумузунун улуг улус болгаш бичии уруглар библиотекаларынга чаңгыс чер-чурттуувус, даштыкы-биле экономиктиг харылзаалар талазы-биле агентилелиниң директору Чылгычы Чимит-Доржуевич Ондар 100 номну белекке эккеп берген. Ында тыва, орус дылдар кырында дыка эки утка-шынарлыг номнар база Чылгычы Чимит-Доржуевичиниң «Мусульманнар батальону» деп чаа номун база белекке берген. Белек бистиң библиотекаларның ном фондузунга дыка улуг

немелде болган.

Чылгычы Чимит-Доржуевич чүгле бо акция дээш эвес, а ооң мурнунда-даа чылдарда чер чурту, ооң сайзыралы, чону дээш сагыш-човап, номнарны биске берип чораан. Ынчангаш хүндүлүг чаңгыс чер-чурттуувус, буянның Чылгычы Чимит-Доржуевичиге библиотека ажылдакчыларының, номчуучуларның мурнундан бүгү-ле ак чолду, кадыкшылды, аас-кежикти күздөдүс.

Галина ОНДАР, Элла Монгуштуң тырттырган чурчу. Бажың-Алаак.

19/06/2014 16:01

КӨКТҮГ-ШЫКТЫГ

Ч аа-Хөл суурнуң турар чери Бедик-Хавакка 1931-1932 чылдарда 21 өрегелиг «Кызыл» деп МЧАЭ-зи Булуң-Терекке көжүп баштайгы дээрзинде Кызыл-Даг тузунга «Кызыл» күрүне МЧАЭ-зин Монгуш удуртуп турган. Кажан бу күрүне Россия Федерациязының составына кирген соонда, Тываның дээрзинге МЧАЭ, ЧАЭ-лерни колхозтар эде организастан. 1945 чылда Булуң-Терек суурга «Бурунгаар» аттыг тургустунган. Ооң баштайгы дарынынга Даг-Алтайның Ойрот-Тура (амгы Тыва-Алтайск) хоорайның көдээ ажил-техникумунун доозукчузу, тускай аныяк специалист Александр Даржайны (чогаалчы Александр Даржайның ачазын) колхозчулар үн-биле соңгуп алган.

Колхозтун экономиказының бир кызы, хүнде 600 тууйбу кылыр биче тургустунган Кызыл-Мажалыктын тууй-бүдүрүлгезинден чаладып келген бабанов удуртуп, хөй ажилчыннарны үн-биле хептээринге өөреткен.

Малчын кудумчузунга суг дээрбесин чышка Балчыманың (шолазы Сарыг Чыма) удуртулгазы-биле ажылгалга кирген. Ол боду аңаа амыдыралының үлүг хүннеринге чедир ажылдаан. Чонун ол кудумчуну «Дээрбе кудумчузу», ооң чурттакчыларын «дээрбе дары, кыстары» деп адаарлар. Дээр-ин дажын Чаа-Хөл хемниң бажында лыг-Хемден шыргалап бадырган. Колхоз дээрбелиг болганда, хлеб быжы-черни ажыдып, чонну хлеб-биле ырып эгелээн. Хлеб быжырыкчы-а баштай Нава Түлүш, сөөлзүредир так Доржу ажылдап турганнар. Чүгле Булуң-Терек суурнуң эвес, а Ак-Туруг, Чоо, Чаа-Хөлдүн, харын-даа Сесеге-араттары тараазын борта далган ыр тырттырып ап турду.

1935 чылда ийи чыл өөредилгелиг школаны Самбу деп башкының тулгазы-биле ажыткан. Аңаа Дыртый, ытпай, Суван-оол дээш, аңгы-аңгы наарлыг 11 кижини өөренип турган. 1937 а эге чада школазы кылдыр ону тукан. Ооң баштайгы доозукчулары ган Монгуш, Эртине Баазан суглар, у 16 кижини. 1959 чылда чеди чыл азы, а 1964 чылда сес чыл школазы ыр эде организастан.

Булуң-Терек чону эп-найыралдыг, ишчи, оюн-тоглаалыг, интернацио-нал суур чүве. Орус-тыва, орус-хакас, хакас өг-бүлелер хөй. Ынчан дөрт ка чедир орус класс школага тур-на сактыр-дыр мен. Дадар Оюновна ыранзаа (эге класстарга башкым), аа Донгаковна Нордуп-оол, Иргит ый-оол, Тойнур-оол Самбынович уш, С. Быкова, Г. Ситников дээш, национал башкылар коллектив-ага ажылдап турган. 1975 чылдың апрель 1-де Булуң-Терекке ортума-а ажыттыг. Валерий Ховалыгович оол хөй чылдарда ону директорлап, ыларның интернационалчы коллек-ти удуртуп келген.

Чыныгы Баштыңы Шолбан Кара-улуң-Терек ортумаа школазының аныяк, бирги классче өөренип-нин булуң-терекчилер улуг чоргаа-иле чугаалажып турарлар.

1951-1952 чылдарда Аймырлыг-нга турган «Молотов» аттыг, Даг-ынга турган «Шверник» колхозтар-Бурунгаар» колхозка каттыштырып,

Булуң-Терек суур делгемчил, улам сайзыраан.

Суурнуң электри станциязынга Дам-ба-Хуурак Түлүш (оолдары Партизан, Дайынчы партия-советтер органнарының көскү ажылдакчылары болганнар), Лаа-Суруң Серен-оол олар эрткен вектин 1970 чылдарының эгезинге чедир ажыл-дадылар.

Колхозтун баштайгы чолаачызы Шан-оол Саян артындан баштайгы ма-шинаны колхозка башкарып эккелген.

СССР-ниң Улус ажил-агыиының чедишкениннин делгелгезинин хүлер медалының эдилекчилери Даспый Меш-пей-оол, Дамчат-оол Данил, механизатор-комбайнерлар: Оюу, Бичел Хайбан алышкылар, саанчылар Дагба-Лама Норжунмаа, Артыш Ховалыг, Чолдак Татьяна, Тыва область советинин депута-ды чораан Арапчор Монгуш, чылгычылар Чымбалдай Чымба, Анай-оол Түлүш (Узун-Буттук), Хүндүлелдин демдээ ор-денниң эдилекчилери: Александра Сүүр-оол, Ирина Данзырын, Тыва АССР-ниң алдарлыг мелиораторлары Девек Шуру-ку, Шангыр Ирил-оол, Валерий Чанчып, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжулары Лопсан Маадыр-оол, Киртикей Кызыл-оол, Маскиров Түлүш, Монгуш Дукуйлан,

Булуң-Терек чону эп-найыралдыг, ажил-ишчи, оюн-тоглаалыг, интернацио-налчы суур чүве. Орус-тыва, орус-хакас, тыва-хакас өг-бүлелер хөй.

малярлар Раиса Намчын, Раиса Монгуш олар колхозту тургузарына улуг үлүг-хуузу киригеннер.

«Бурунгаар» колхоз хүнден хүнге шыдал-быразы быжыгып, Аймырлыг ховуздундан 1-гадан 58-59 центнер, а Шаңчының ховуларыннан 1-гадан 64-65 центнер дүжүттү ап, 1959-1965 чылдар-да кайгамчыктыг көргүзүлгелерлиг болган. Ол чылдарның дүжүдүнүн боодал мажаан СССР-ниң Улус ажил-агыи делгелгези көргүзүггө салып турганы таварылга эвес. Шаңчы салбырынга эки дүжүттү ажаап алганы дээш, комбайнерлар Олай Ыглаашпай, Меңниг-оол Дакпай, «Хүндүлелдин демдээ» орденге, Шак-тар Шурук «Кызыл Тук» орденге төлөпиг болганнар.

Аймырлыг болгаш Терезин сугтарыл-га системаларын тудуп, тараа шөлдерин делгемчидери чугула болу берген. Тыва АССР-ниң суг ажил-агыи комитетинин «Суг-тудуг» эргелелинин Евгений Сур-гутановка удурткан салбыры сугтарылга бугаларын тараа шөлдеринче үндүрүп, улуг үлүг-херекти бүдүргөн.

1961 чылда Булуң-Теректе «Бу-рунгаар», Үрбүнде Сталин аттыг, Кара-Талда «Тиилелге», «Бай-Булуң», «Кызыл-Чыраа», «Ак-Хем» колхозтарны каттыштыргаш, Чаа-Хөл кожуунун эң улуг ажил-агыиларының бирээзи «Найы-рал» совхозту тургускан. Төвү Чаа-Хөл суур, салбырлары Кызыл-Даг, Үрбүн, Шанчы, Кара-Тал суурлар.

Булуң-Терек суурнуң чурттакчылары ат-алдарлыг кижилеринге чоргаарлары-лар. Олар дээрге Тываның Улустун чо-гаалчызы Александр Даржай, журналист Дартан-оол Ендан, улус өөредилгезинин тергиннери: Байыр Анай-оол, Тойлур-

БУЛУҢ-ТЕРЭЭМ

оол Монгуш, тыва эки турачы Хүргүлек Түлүш, «Тыва АССР-ниң алдарлыг мал эмчизи» аттың эдилекчизи Саая Сандак дээш, өскелер-даа.

Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-бергезин көрүп, тайбың аас-кежикти биске камгалап арттырган эки турачы-ларның чырык аттарын кажан-даа утпас ужурулгус бис. Монгуш Калзанович Докпут, Сайын-оол Ховалыг, Базыр Айыжыевич Монгуш, Надаажан Чап-Хөөевич Мон-гуш дээш, өске-даа эки турачы чаңгыс чер-чурттугларының аттарын Булуң-Те-

хол шактарын шаңналга алганы төөгүлүг болуушкун.

Булуң-Теректин мөгелерин демдег-левеске кайын боор. Мөгелериниң эң хүндүткелдиги Эрелчин Сергей Монгуш оглу — ТАР үезиниң мөгези, улуг Моолдан бээр хүрежип чораан. Ооң оглу Эрелчин Дукар республикага каш удаа шүүлген.

Амгы үеде Николай Танзын аттыг көдээ Культура бажыны 1976 чылдың август 1-де ажылгалга кирген. Оон эге-лээш 1987 чылга чедир аңаа ажылдадым. Бо Культура бажыны 2012 чылдың түң-нели-биле республикага бирги черни алганы булуң-терекчилерге чоргаарал. Амгы үеде ооң директору — Оксана Ким-ооловна Доңгак-оол.

Күжүр Булуң-Теректин чону ажылдап-даа, дыштанып-даа билер-ле!

Районга, республикага мурнуку оду-ругже үнүп, радио, телевидение, солун-нар арыннарындан дүшпейн турдувус. Суурга сыгыт-хөөмей ансамблин 1977 чылда тургустунган. Ооң баштайгы кир-жикчилери Намнай Дайын-оол, Балчыма Конгар-оол, Эрес-оол Сана, Биче-оол Анатолий, Петр Балчыма, Вячеслав Тан-зын, Олег Намшой олар чүве. «Чалыы назын» агитбригада малчыннарның, тараажыларның доктаамал аалчылары.

Ат-алдарлыг хөөмейжи Максим Дакпай Чаламович Булуң-Терекке төрүттүнгөн. 1957 чылда Москвага Бүгү-делегейниң аныктар шуулганынга хөй-хөй чурттардан келгеннерни кайгат-кан кижини ол. «XX чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп номче ооң адын кири бижээн.

Ажыл-ишке дадыккан, хөй ажы-төлдү кижизидип өстүрүп каан буянныг авалар — Эртине Баазан, Чолдакпан Ховалыгов-на Арапчор, Бүрүмаа Бырлааевна Түлүш, Чолдак Дамбаевна Шомбул, Зоя Долаан-овна Дугаржап-Кенден олар «Маадыр-ие» аттың эдилекчилери.

Булуң-Терек суур кончуг эпиг, көк-түг-шыктыг чараш булуңнарның бирээ-зинде турар. Аалчыларны, кайгамчыктыг чараш даңгына кыстар дег, хөңү сынныг хадыңнар уткуп алыр. Кыжын доңмас, чайын катпас дамырактар суур ишти-биле агып баткан. Алаактары эм-дом оот-сиген, чодураа, мөөгү, кызыл-кат, инек-караа хайыразын харам чогу-биле сөңнөп чыдар. Хаялыг-Даг, Ак-Хем, Ал-ды, Үстүү Кызыл-Даглар, Чуктук-Боом, Бижикиг-Хая, Чылгы-Хаар суурну дол-гандыр хайгаарал, карактаан чүве дег, маажым, шөлзөн көстүп турарлар ийин.

«Эдерге хек, базарга көк» Булуң-Те-рек суурумнуң ук-төөгүзү мындыг-дыр.

Николай ТАНЗЫН,
Бүгү-эвилелдин уран чүүл
көрүлделеринин лауреады.

Төрээн дылывыстың келир үези

Бурун шагдан кадагалаттынып келген чечен-мерген тыва дылывыстың салым-чолу дээш сагыш аарып чоруур кижилер хөй. Ынчалза-даа байлак үүжелиг улустуң аас чогаалындан укталган амгы тыва дыл болгаш чогаал эртемнерин уругларынга өөредир азы өөрөтпөс дугайында айтырыгның чамдык тыва өг-бүлелерде тургустунуп турары — төрээн дылының амыдыралга ханы уjur-утказын чедир билбейн турарында бе азы чүдөл? Ол дугайында Кызылдың № 9 гимназиясында өөредилге-методиктиг төптүң методист башкызы Светлана Чоодуевна Шулу-Маадырның берген тайылбыры санал-оналы мындыг.

— Хөй чылдарда школаның доозукчулары «Тыва дыл болгаш тыва чогаал» эртемнге күрүне шылгалдазын багай эвес дужаап келгени — ук эртемни эки шиңгээдип турганының көскү бадыйткалы. Төрээн дылывыс эртем талазы-биле сайзырап, бистиң республикавыста аңаа хамаарылгалыг тускай институттар: Национал школалар сайзырадыр институт (НШСИ), ТГШИ, Тываның күрүне университетинде тыва филология болгаш ниити дыл эртемнериниң кафедрасы, Кызылдың педагогика институту ажылдап, тыва дыл, чогаалдың өөредилге номнары парлаттынып турда, Тыва Республиканың күрүне дылдарының бирээзи кылдыр доктаадып каанда, аңаа күрүне шылгалдазын бо өөредилге чылында шилип дужаар апарганы хоорайның тыва дыл болгаш тыва чогаал башкыларының база дыл эртемниң ажылдакчыларының аразында дүвүрээзинни отуруп турар.

Келир үеде дылывыстың кандыг бай-

далга чедип кээри оон база дорт хамааржыр. Харын-даа уругларны хөй националдыг Россия чуртумнуң бир онзагай чараш дылы — тыва дылдың эдилекчизи мен деп чоргаарланып, школага алган билиглерин күрүне шылгалдазынга ыяап көргүзүп, бодунга түңнелдерни үндүрер кылдыр углап-баштап, төрээн дылывыстың туружун быжыглаар уjurлуг эвес бис бе.

2014 чылдың май 5-7 хүннеринде ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының «Национал школалар сайзырадыр институтунуң» тыва филология лабораториязы болгаш бистиң гимназияның өөредилге-методиктиг төвү «Тыва дыл болгаш чогаал башкылаашкыны: оон амгы болгаш келир үези» деп өөредиглиг семинарны эрттирген.

Семинарның түңнелинде «Тыва дылывыс — чоргааралывыс, өндүр өнчүвүс» деп «төгерик столга» ниитизи-биле 40 ажыг кижиги киришкен. Бо хемчегниң киржикчилери тыва дыл болгаш чогаалды өөредилге-кижизидилге албан черлеринге өөредириниң чугулазын болгаш оон башкылаашкынының шынарын бедидер, амгы ниитилелде тыва дылдың уjur-утказының, туружунуң, хүлээлгелериниң дугайында айтырыгларны сайгарып, номчулга культуразын бедидерин, тыва улустуң төрээн дылынга хамаарышкан күрүне чергелиг тускай программалар негеттинип турарын болгаш өске-даа айтырыгларны чиди-биле көдүрген.

Уруглар садтарынга төрээн дылды болгаш школаларга «Тыва дыл», «Тыва чогаал» эртемнерин өөредир шактарны эвээжетпейн, харын-даа тускай курс, факультатив шактарын, немелде билиглерни ажыглап, уругларның төрээн ды-

лында чугаазын орус болгаш өске-даа дылдар-биле чергелештир сайзырадыры дээн ышкаш айтырыгларны шиитпирлээринге оон чугулазын өөредилге черлериниң удуртулгазының кайы хире ханы билип турарындан дорт хамааржыр дээрзи демдеглеттинген. Үлегер чугаалар, чечен сөстөр болгаш бичии уругларга номнар үнмейн турарын барымдаалап, бичии чаштарга «Баштайгы номчугажым», школачыларга «Школа библиотеказы» деп серияларны үндүрери негеттинип турар.

«Интернет» четкилеринде аныяк-өскенниң харылзажып турарындан эскерге, сагыш-сеткил культуразы кончуг кудулаан, ону хайгааралга алыр үе келген. Тыва дылдың кол өзээ «Тюркология» эртем-өөредилге төвүнге тыва чечен чогаалдың алдын фондузун тургузуп, оон электроннуг хевирин ажыглап болур арга тургустунуп турар. Тыва чечен чогаалдың болгаш өске литературалардан очулгаларны, чоннуң уран чүүл болгаш төөгүзүңге хамаарышкан солун-сеткүүлдерниң номчулгаларын өг-бүлеге организаастап, хөй үе-шагын телефон, интернет оюннарынга чарыгдап турар уругларны чардыктырып, өг-бүлениң ажылынга хаара тудуп, сагыш-сеткилин үлежир үени ада-иелерниң тывары, уругларны-даа, аныяк-өскенни-даа спорт болгаш культура-массалыг төптөргө хаара тудары чугула.

Тываның школаларының доозукчулары «Орус дыл», «Математика» эртемнеринде чаа хевирниң чаңгыс аай күрүне шылгалдаларындан аңгыда «Тыва дыл болгаш чогаал» эртемнеринге күрүне шылгалдазын 9 класска эдертиг азы чаа хевирниң шылгалдазын шилиир болгаш 11 класска чогаадыг хеви-

ринге ыяап дужаар кылдыр арттыры чугула; төрээн дыл дугайында эртемниң чүгле башкыларга, эртемден хамаарышкан хууда айтырыг эвес бүгү тыва чоннуң болгаш ТР-ниң ЧТР-ниң Дээди Хуралы чергелиг пирилээр чугула айтырыгларның бичии; Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартының негелделерин күүс уругларга чечен чогаалдың номнуң үндүрер болгаш дыл, чогаал байлыгдарын Культура, Өөредилге яамының демнежилгези-биле эрттирип турар; төрээн дыл болгаш чогаал эртемнериниң башкылаашкынының шынарын бедидер өөредилге-методиктиг комиссия чарытып, уругларның мөзү-шажыг кижизидилгези болгаш төрөл харылар быжыктырылырга, кижилерниң тилелге демниг чоруун болгаш бичии туружун тып алырынга төрээн дыл болгаш чогаалдың уjur-дузазын оон ниитилелге туружун быжыглааруулгалыг «Төрээн дыл» деп хөй-хөй ассоциациязын тургузар; хоорай, публика чергелиг мөөрейлер, аныяк хемчеглер эрттирерде, өөредилге чылы эгелевээнде, янзы-бүрү черлерде төлээлери ниити планнаашкыны, нөртөн хөй ажыл дакпырлажы бергиле баш бурунгаар тургузары чугула. Кызыл хоорайның болгаш Россия Федерациясының башкылаашкынының 100 чыл таварыштыр кудумчулар болгаш өскө даа адрестерниң аттарын тыва дылга тускай негелде езугаар кылдыр болза көрүштүг дээш, өске-даа сагыш хемчегниң киржикчилери кижизидилге ниити түңнелдерни кылган.

Ынчангаш бо айтырыгларже кижизидилге ниити салып, чогуур албан черлериниң базымнары кылып дээрсе семинарның болгаш «төгерик стол» киржикчилери улуг бүзүрелдиг арти-

Валерия КОНИ
белеткэ

Сеткилинден чоргаарланып чоруур

Кижиги буянынга кижиги пөкпөс дээр. Амыдыралга ындыг эки кижилер тургулаар, эриниң ажыг чайгылып, төктүп чоруур сеткилинин буянын улуска харам чокка берип, бо сарыг өртемчейге билип, шиңгээдип алган эртембилиин, амыдыралчы дуржулгазын өскелер-биле үлежип чоруур.

Оларның кижизидип кааны салгалының база сагыш-сеткили делгем хову дег ажык, сүлдө-соруу бедик, үүлө-херээ бүдүнгүр, чогуңгур болур. Шак ындыг сүт дег ак сеткилдиг кижилерниң санынга 53 чыл башкы ажыл стажыг, хоочун башкы Клара Чайзаковна Аракчаа хамааржыр.

К.Ч.Аракчаа 1940 чылдың сентябрь 10-да Барыын-Хемчик кожуунуң Шекпээр сумузунга хөй ажы-төлдүг арат өг-бүлөгө төрүттүнген. Өг-бүлө амыдыралдың аайы-биле тараалаң Танды кожуунче көжүп келгенде, Бай-Хаак суурга ортумаа школаны дооскан. Улаштыр Кызылдың башкы училищезинче дужаап киргеш, ону 1960 чылда эге класстарның орус дыл башкызы мергежилдиг дооскан.

Күш-ажылчы намдарын Эрзин кожунуң Кызыл-Сылдыс школазынга эгелээн. Аңаа ол баштайгы дадыгышкынны ап, башкы мергежилниң практиктиг арга-дуржулгазын алган.

1971 чылда республиканың кулаа дыңнаваас уругларның школазынга эге дээрзинде кижизидикчилеп, оон тускайжыттылган өөредилгениң аай-бажын, аргаларын биле бергеш, эге класстарга башкылаашышаан, улуг класстарга орус дыл болгаш литература кичээлдерин эрттирип, класс удуртукчулай берген. А.И.Герцен аттыг күрүнениң педагогика институтун дооскаш, чарт адалганы хевирлээр, кулактың дыбызын сайзырадыр башкы апарган. Маңаа ол 44 чыл болуп, бо хүннерге чедир дефектолог башкылап чоруур.

Клара Чайзаковнаның доостурган өөреникчилери чурттуң тускайжыттылган өөредилге черлерин дооскаш, амыдыралга боттарының туружун тып, өг-бүлелиг, ажы-төлдүг чедииникиниг ажылдап чоруур. Бир доозукчузу Регина Санаа башкызы ышкаш А.И.Герцен аттыг педагогика институтун доозуп, төрээн школазында башкылап ажылдап

турар. Павловск хоорайда кулаа дыңнаваас уругларның регионнар

аразында реабилитация төвүнде Начын Ооржак, Сайзана Ямбиль олар дааранылга кылыгларының быжыкчызы болгаш технологиязының мергежилин шиңгээдип ап турар. Доозукчулар башкызынга өөрүп четтиргенин иледи, ам-даа харылзаазын үспейн, доктаамал аралажып чоруурлар.

«Будуктуг ышкаш куш чыгыр, буянын өггө чон чыгыр» деп чоннуң мерген угаадыгыг доманда ышкаш Клара Чайзаковнаның ажылдаар өрээлинден өөреникчилери болгаш соңгаар өөренип чоруур доозукчулары дыштаныр үезинде келгеш, оон үзүлбес. Буянын башкы ажы-төлү ышкаш апарган өөреникчилеринге ие кижиниң чагыг-сүмезин берип, оларның бажын суйбап, чассыдып, төлөтпиг кижилер болганы дээш сеткилинден өөрүп чоруур.

Анна МОНГУШ,
Республиканың кулаа дыңнаваас уругларның школазының башкызы.

Чагаалар аразындан

Элдепейлиг эжим Барбуса

Барбуса Лопсан-биле чаңгыс школага өөрөт чордум. Сески классты кады доостум.

Мээң шолам Сыргаар, эжимниң Чемнээр. Иштинде миренип ырлаар, эриннери база шимчээр. Ону канча даа сөглээримге, хөктүг болбайн аан, каттырар, харын аараар. Сөглөптерге, меңээ хораданчыг, харын-даа содаалаж турдум. Эң-не шолалаксаарларның бирээзи — Барбуса. Кичаарга-даа, элдептиг, черле алдырбас. Кол аргазы — дез Чамдыкта тудуп алыр дээш ону сүрүп, көк суг кылдыр дерид турдум. Эжим көңгүс тоовас, шылагзынмас-даа.

Эжимниң өскөн чери суурдан озалааш, доңмас кара суг чегунда. Оон адаа, шала куду чары — чараш алаак. Кат-чимки ары-чигири, элик, хүлбүзү-биле ук арыг-арга шаанда ылгалда турган. Оранчок куду чоруптарга, хая чугу-биле байлак — Чутуг-Боом. Мурнунче улаштырарга, чылдың кайы-даа ээлчээк кырынче үнүксенчиг — Бижикиг-Хая.

Чагай булуңга өскөн эжим чойган ышкаш чинге сыны соок-чарга-даа додукпас ак арын-шырайлыг. Долгандыр кичээл-биле чергелештир дарыйгы бурган шинчилиг авазына омур-хевирин Барбуса хевээр дөзөп алган. Сески классты дооскаш, төрээн иезинге, ынак дуңмаларынга дузалажып кирипкен. Шериг албанын ужар чүүл кезээнге кончуг эки эрттиргеш, халашкан соонда, кол документилен, оон аразына шаңнал бижикитерин Кызылда аэропортче чорудупкан.

Барбуса Лопсандан дыңнааным болза, оон кырган-ачаының ачазы моол уктуг. Ынчангаш шолазын дыңнааш, каттырар амыраар эжимни, паспорт езугаар чеден хар чеде берзе-даа төрээн Тывамда мерген угаанныгларның бирээзинге хамаарыштырар мен.

Арапчор ОКСУ
Кызыл хоорай.

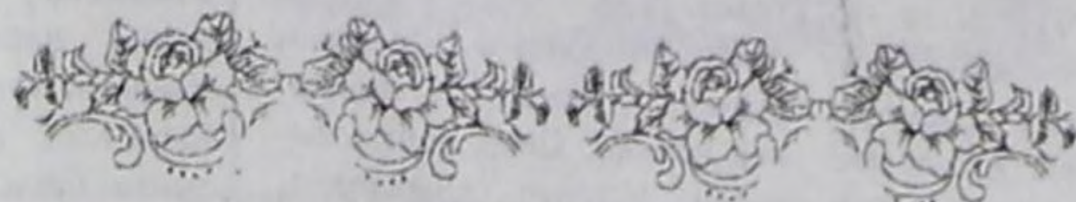
Байыр чедиришкиннери

Өвүр кожуунун хереглекчилер ниитиле-
30 ажыг чылдар дургузунда ак сет-
ажылдап чоруур, амгы үеде Өвүр ко-
жунун хлеб быжырап бүдүрүлгө черинин
бухгалтери Галина Далай-ооловна
АНТУШКА 55 харлап турар юбилейи-би-
база Тыванын кооперациязының 90 чыл
юбилейин таварыштыр байыр чеди-
олур бис. Ол күш-ажылдың хоочуну,
Россия Федерациязының кооперацияның
инини» деп бедик аттарның эдилекчизи,
Эвилелдин база Тыванын Хереглекчи-
эвилелинин хүндүлүг бижиктери-биле

каш удаа шаңнадып келген.
Ынчанга Галина Далай-ооловнага юби-
лейлер таварыштыр быжыг кадыкшылды,
узуу назын назылаарын, аас-кежикти сет-
киливис ханызындан күзедивис.

Хүндүткел-биле чаңгыс коллективке
ажылдап чораан күш-ажылдың хоочунна-
ры:

Даакпан Дамдынович, Мария Оор-
жаковна, Чечекмаа Болум-ооловна, Зоя
Доржукаевна, Раиса Ламазановна, Марта
Шара-Хөөевнадан.

истин уруувус Азияна Мижит-ооловна
ТЧАК июнь 25-те 30 харлаар. Ол 2010
да Кызылдың медицина колледжи-
ин фельдшер салбырын дооскан. Ын-
таш уруувуска төрүттүнгөн хүнүн та-
ыштыр Мөңгүн-Тайгазының эривес ак
тизи дег быжыг кадыкшылды, өг-бүле-
зинге эп-найыралды, аас-кежикти,
бенин ийи эмии дег чаптанчыг кыс-
тарынга эки өзүп-мандырын
күзеп, хеймер кызывыска
дараазында одуругларны
бараалгаттывыс:

Үе-шаг-даа билдиртпейн эрте берди...
Үжөн чылдың богазын артап тур сен.
Үлө-херээң үргүлчү-ле бүдери дээш
Үнелиг бо сөстөрүмни бижиң ор мен.
Эртем-биле быжыг кылдыр чепсегленгеш,
Эргим чуртуң келир өйүн тургусчур сен.
Дээди эртем чедиң аар дээн күзелиңни
Деткивишаан, сорук кирип, дузалаар бис.
Амыдырал оруктары дески эвес,
Албан кижжи моондактарга таваржы бээр.
Таварышкан бергелерге торулбайн,
Таптыг чурттап, быжыг тура-соруктуг бол!
Авазы, ачазы.

ЧАРЛАЛ

Кызылдың Магистральная 1-де база "Херел"
итилелинде чиик өртектиг гараж садып турар.

Харылзажыр телефону:
8-923-264-6555

КЫЗЫЛДЫН ӨРҮМНЭЭШКИН КОМПАНИЯЗЫ

суг алыр скважиналарны таарымчалыг өртекти-биле
инеп турар.
кожууннардан чагыгларны хүлээп тур бис.

Телефон:
8-923-547-1307-Евгений.
8-923-262-20-85-Сылдыс.

ЫШТАГ САДЫП ТУР БИС.

Эртээ дугуржулга езугаар.
Телефону: 8-923-388-25-10.

Ие (өг-бүтениң) капиталының

ла-хөренгизин бажың тударыңга, бажың (чурттаар
а) садып алырыңга ажыглаары-биле чээлини бээр.
Тел. 8-923-389-70-57. 8-923-543-05-47.

Сертификаттар.
(Телевизор, видеокамера, парол).

Дыңнадыг

арыын-Хемчик кожуунун Төлээлекчилер хуралы-
депутаттарының немелде соңгулдаларыңга, Туран
айның Төлээлекчилер хуралының депутаттарының
чылдың сентябрь 14-те болур немелде соңгулдала-
га соңгулда каттыжышыкыны кылдыр «Политиктиг
иялар дугайында», «Россия Федерациязының ха-
ыларының соңгулда эргелеринин болгаш референ-
а киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының
йында» федералдыг хоойлулар езугаар киржир эрге-
политиктиг партияларның, регион салбырларының
аш политиктиг партияларның тургузуунда өске-даа
ырларның, ол ышкаш хой-ниити өске-даа катты-
шкыннарның даңзызын Россия Федерациязының
ация яамызының Тыва Республика талазы-биле
телинин «Интернет» телекоммуникация четкизин-
(http://tol7.minjust.ru) албан-езуунун сайтызында
мерцияга хамаарышпас организациялар» деп ке-
иң «Тыва Республикада соңгулдалар» деп иштики
нде кириген.

Духовка садып тур мен

Кондитер цегинге, бар-
га азы кафеде, ол ыш-
каш фаст-пудка болгаш
пиццерийге ажыглаар
ТЕСНОЕКА KF 620 деп
(Италияга бүдүргөн) бар-
рык чаа профессионал
конвекция духовканы са-
дып тур мен. Ону булоч-
ка болгаш кондитер кы-
лыгларын быжыраарыңга
ажыглап турар. Салгын-
надыкчының ачызында
изин дең-дески хуваат-
тынар, ооң түңнелинде
быжырап үе кызырлыр.
Духовка дадарбас кан-
дан болгаш дадарбазыңга ду-
залаар материалдардан
кылган. 4 сан деңнелдер-
биле ол четчеттинген.

Суугуну Москва хоо-
райдан садып алган.
Эртээ 22000 рубль,
тел.913-350-88-88.

Бо купонну көргүзөр
болзуңарза, "Шын" со-
лунга парладырыңар
информация материал-
дарыңга (байыр чеди-
ришкиннери, өөрүп
четтиришкин болгаш
кажыдал сөзүгелде-
ринге) 20 хуу чиигелдени
чурттакчы чонга болгаш
албан черлеринге 2014
чылдың июль 1-ден июль
30-ге чедир тыпсыр.

Негелдези: информас-
тыг материалдың сөзүг-
лели 100 сөстен көвей бо-
лур ужурулуг.

Долу медээни 8-923-
264-2222-ден билип ап
болур.

"Шын" солунун чар-
лал-реклама килдизи.

ASIA-SIBERIA
"Азия-Сибирьден"
автомашинаны ойнадып ал!

Өске белектер база бар:
- чадаг-терге;
- соңга кылдыртып
алырының сертификаттары;
- жалюзи;
- соңга аштап-арыглаар
херекселдер болгаш өске-даа чүүлдер.

Кылагар продукцияны
(соңгалар, баллоннар, кирер
бөлүктөр, пак-дан болгаш
алюминийден экиктөр) садып алгаш, **автомашина**
ойнадып алыр аргалыг боор силер!

Кызыл хоорай Интернациональная кудумчузу, 6 тел: (39422) 2-24-51, 8-923-217-67-87
Калинин кудумчузу, 122а ("Фрактал баазасы") тел: (39422) 5-22-46
Организатору ИП Макаренко И.В. Деткиниг лотерияның долу медээ болгаш дүрүмненип
www.asia-siberia.ru сайттан көчүңүр! Эрткерер үези 15.05.2014 чылдан 15.05.2015 чылга чедир.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАЛГА

«Тываавтотранстың» өөредилге-курс-комбинадының
автошколазы дараазында-мергежилдерге өөредир-би-
ле чыылданы доктаамал чорудуп турар:

- «А», «В», «С», «С», «В», «Д», «В», «С», «Е» категорияның
чоллаачылары;
- айылдыг чүк сөөртүр чоллаачыларны (ДОПОГШ);
- пассажирлер аргыштарының орук-шимчээшкин дүрүмү-
нүн талазы-биле техминимум;
- бүгү хевирниң чоллаачыларының стажировказы;
- удуртукчуларга болгаш өрттүн айыыл чок чоруу дээш ха-
рысалгалыг кижилерге ыяап дужаар өрт-техниктиг минимум
талазы-биле кыска хуусаалыг курстар.

Төлөвирни үзүктөп болур, кичээлдерниң графиги өскерлип
турар, өөренип турар кижилерге тус-тус хамаарылга.

Айтырыг тургузар телефон:
(39422) 2-71-37; 2-90-09.

Полевая кудумчузу, 120.

Долгакар, келиңер, өөрениңер, бедик мергежилди чеди-
п, оруктарың ээлери болуңар!

№1281 лицензияны 2011 чылдың 06.14-те ТР-де
Өөредилге хайгааралының албаны тывыскаң.

Садып алыкчыларның кичээниңеинге!

Тудугнун кол материалдарының
садыы ажыттыңан!!!

- чылыглаар чүүлдер
- сугдан камгалаар херекселдер
- бажыңның кырын,
даштын каастаар чүүлдер
- тудуг холуксаалары
- дунзаалап каннаар монтаж
херекселдери

Шуңгузу Абаканның өртекти-биле!

- Сантехника
- Одалга чылыы, суг дамчыдар
херекселдер
- Суугулар, котелдар

Кызыл хоорай, Калинин 122 «а»
Фрактал баазасы **5-22-46**

Айыыл-халаптың хайындан аныяк назынындан чарылган
бистин уруувус Аяна Эзир-ооловна ДУКАРНЫ сөөлгү орук-
че үдежи, бистин ажыг-шүжүүвүстү деңге үлежи, мораль-
дыг болгаш материалдыг дуза чедирген "Бай-Хөл" ажыл-агый
кооперативинин коллективинге, даргазы Эртине Аңгырович
Манзайга, оглунун эжинин ачазы Вячеслав Донгакович Мун-
зукка, волейболдап чораан эштеринге, Бай-Даг суурнун чо-
нунга, башкыларыңга, чаңгысклассчыларыңга, хөй санныг
төрелдеривиске, кудаларывыска четтиргенивисти илереттивис.
Ада-иези, өөнүң ээзи, ажы-төлү.

САЛЫМ-ЧАЯАННЫГ ЭМЧИГЕ МӨГЕЙДИМ

Дамырларның тускай эмчизи келген деп дыңнааш, дораан аңаа чедердим. Кезип эмнээр кабинет чоогунда, «сосудистый доктор» дээш Росси Александрович Күжүгет деп каан болду. Оочурлап четкеш, кире бээримге, аныяк эмчи столундан туруп келгеш, мээң-биле кончуг ээлдек менидилешкеш, колдуумдан чедип алгаш, сандайга камны кончуг аппараты олуртуп кагды. «Бо-даа кайгамчык кижизиг, сагыш човаачал эмчи-дир» деп, иштимде бодап четтигиптим. Чум аарып турарын айтырып, чүстериمنى, дамырларымны суйбап, тудуп, шинчээш, чугаалай-дыр: «Канчап шыдажып чораан кижжи боор силер, кырган-ачай. Силерниң буттарыңарның варикозу мырыңай кедерээн, ханнар дестелгеш, чүректин дамырларын дуй чыдып болур, дарый кезишкин кылыр болза эки-дир» — деп, ол сүмеледи. «Кезишкин» деп сөстен черле коргар кижжи мен. Арным өскерли бергенин эмчи эскерип кааш: «Кортпаңар, кырган-ачай, лазер дузасы-биле кезер, кешти чара кеспес, айыыл чок, аарышкылыг-даа болбас» — деп, эмчи мени оожуктурду.

Эмчинин айыткан хүнүнде «Алдан» деп эмчи черинге чедип келдим. «Канчап-ла кестирип алыр кижжи боор мен» деп сестип олурумда, биезгиле эмчим, назыны мен хире назылыг, орус омактыг ашак кижини колдуундан чедип алган, кабинетинден үндүрүп келди. Оозу четтиргенин илередип: «Спасибо, сынок, у тебя золотые руки» — дээш, эмчинин холун ошкап кагды. Эмчи: «Ажырбас, ажырбас» — деп чугааланмышаан, кабинетинде кире берди. Кестирген ашак чугаакыр кижжи болду. Мээң чанымга кожа олурупкаш: «Алдын» холдуг

эмчи-дир ындыг кижилерни камнаар херек. Мен баштай кезишкенден коргуп, алгы-рар-кышкырар боор мен деп бодап турган мен, көңүс анаа болдум — дээш-ле чугаа үспес, чугаалап-ла орап болду. Ынчап орумда ак халаттыг сестра мени: «Кириңер» — деп, чалай берди. Эмчи болгаш үш ак халаттарлыг улус мени ийленчээ 45 градус хире калбак столга буттарымны ийленчек талаже угландыр чытырыптылар. Буттарымны чанагаштааш, соолаңадыр эм чаштырып-чаштырып: «Эмчи ам эм сыкыртыр, аарзынмас ийик силер бе?» — деп айтыргылааш, сыкыртып тур. Шоолуг аарышкылыг-даа эвес болду. Сыкырткан санында-ла кандыг чыдарымны айтырар, сагыш човаары ындыг хевирлиг. Ынчаар-ла бир шак хире үрелдежи келгеш, эмчим: «Ам болган, ол-ла-дыр» — диди. Мен бүзүревейн: «Кажан-на эгелээр ирги» деп бодап, чыткан мен. Маңаа чоокку үеден бээр каш-даа кижжи буттарынга кезишкен эрткен. Шуптузу эки болган. Ам чаагын кестирген кижжи фронтучу И.М. Микитюк, оон мурнунда Ак-Эриккен А. А. Бызагаай, Кызылдан Д. Х. Дан-Сүрүн дээш-ле, кымнар бо эмчинин буянын албаан дээр. Мээң буттарым шуут-ла чиик-чиик апарган болду.

Оон соонда база бир та-варылганың херечизи болган мен. Бай-Тайганың Тээлиге бир аныяк оолдун думчуундан хан төгүлгеш, доктаадып чадап каан. Тээлиниң-даа, Ак-Довурактың-даа эмчилери чадашкан, дүрген дуза чедирер албан чери ону Кызылга эккээрге, хан-дамыр эмчизи Росси Күжүгет дамырларын эдиртир көрүп тургаш, эгин талазындан тыпкаш, хан-ны доктаадып, бооп алгаш, улаштыр Новосибирскиге боду чедирип, ол аныяк оолдун амы-тынын камгалаан. Ол оол төрелим болгаш, эмчиге өөрүп четтиргеним илередип, оон намдары, ажил-агыйы-биле танышкан мен. Мындыг буянныг эмчинин дугайында номчукчуларга таныштырар бодап-биле мону бижидим.

Росси Александрович Күжүгет — чаа-ла 30 хар ажып чоруур эмчи. Ол 1982 чылдың июнь 19-та эмчилер-нин байырлалының хүнүнде Кызыл хоорайга студент өг-бүлөгө төрүттүнген. Оон ада-иези кайызы-даа баш-кылар. Ачазы аныяанда аа-

рааш, чок апарза-даа, авазы ажы-төлүн ажилгыр, кижизиг кылдыр өстүрген. Росси Күжүгет 1999 чылда Бай-Тайганың Кызыл-Даг ортума-школазын мөңгүн медаль-биле дооскан. 2005 чылда Күрүнениң медицина универ-ситетинин эмнээр салбырын Иркутскиге дооскан соонда, ол-ла университеттин орди-натуразынга өөрөнгөш, кезер эмчи мергежилдиг дооскан. 2009 чылдан 2011 чылга че-дир Россияның Кадык кам-галал яамызының академик Е. Н. Мешалкин аттыг хан эргилдезинин аарыгларының талазы-биле Новосибирски-нин эртем-шинчилел инсти-тудунун федералдыг күрүне университетинин эмнээр ор-динатуразынга өөредилге-ни эрткеш, 2011-2012 чыл-дарда ол-ла университетке кардиохирургия салбырынга чүрек-дамыр хирургу болуп ажылдаан. 2011 чылда Феде-ралдыг күрүне университе-динин аспирантуразынга бот-өөредилге-биле өөренип кирген. Амгы үеде өөредил-гезин уламчылап турар. Ол 30 эртем ажылдарының ав-тору база дузалакчы-автору, ол эртем ажылдарының үжү-даштыкы чурттарда үнген. Боду даштыкы чурттарга де-легей конференцияларынга киржи, илеткелдерни кылып турар. 2011 чылда Кыдат Рес-публикага (Тайвань), 2012 чылда Мурнуу Көрейге өөре-дилгелерни эрткен. 2012 чыл-да «Рентгенэндоваскулярлыг диагностика болгаш эм-нээштин» деп тускай эртем-нин специализи болган. Ол 2012 чылда ТР-ниң Чазак Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун чалааны-биле Тываже ээп чанып келген. Оон кылып турар кезиш-киннери хей кези бистиң Ты-вада бир дугаар кылып турар кезишкиннер. Бо бүгү үре-түннелдиг ажил-чорудулгазы дээш Росси Александрович Күжүгетке 2009 чылда аныяк эртемденнерни деткиринин талазы-биле Чазак Даргазы-ның грантызын тывыскан.

Диагностиктиг дуза чеди-ринин болгаш хан-дамыр аарыгларын эмнээринин ам-булаторлуг аргаларының ме-тодиказын сайзырадыр тала-зы-биле, Тыва Республиканың Чазаның деткимчезин ал-гаш, КХН «Алдан» деп кли-никаны ажиткан. Клиниканың кол сорулгасы — лазер бол-гаш склеротерапияны ажыг-лап тургаш, буттарның вари-

коз аарыын эмнээри. Моон мурнунда ындыг аарыгларны эмнээрин Сибирге чүгле Красноярск, Новосибирск хоорайларга чорудуп турган. Клиника «Алдан» чүректин УЗИ-зи, ЭКГ-ниң хонук дургунда байдалының (монито-рование) база артериалдыг хан базыышкынының, иштики органнар УЗИ-зин тыртты-рып, кардиолог-ревматолог-тун консультацияларын берип турар.

Росси Күжүгет эмчинин ада-иези кайызы-даа башкы-лар чораан. Олар дөрт ажы-төлдү өстүрүп кижизидип, эртемге чедиргеннер. Уруу Долгар Каа-Хем кожуунда терапевт эмчи бооп, чонга ачы-дузасын чедирип чоруур. Дуңмазы Али Кызылга Күрү-не лицейин дооскаш, Новоси-бирск университетинин меха-ника-математика факультетин дооскан. Лаврентьев аттыг эртем-шинчилел аспиранту-разын бо чылын доозар. Ол тыва «Н,Ө,У» деп үжүктөргө тураскааткан проекттин ав-тору деп чон билер. Хеймер дуңмазы Чаян Екатеринбург-тун юридиктиг академиязын дооскаш, Кызылда иштики херектер шугумунда ажил-дап турар. Алышкыларның үжү школаны алдын, мөңгүн медальдар-биле доосканы со-лун болгаш өскелерге үлегер-чижек-тир.

Күжүгеттернин өг-бүле-зинге кижизидилге талазы-биле кол черни күш-ажыл ээлеп турган. Эртем-билигге чүткүлдүг, чедип алыр дээн күзелинге ыяп-ла чедер со-рулгалыг, бичини бичии, улугну улуг деп хүндүлээр аажы-чаңныг.

Росси Күжүгет школа-чы чылдарында-ла ажилгыр: хойну-даа кадарар, трактор, машинаны-даа башкарар, даш чонарынга кончуг сун-дулуг турган. Ынчан Кызыл-Даг школазынга Тываның алдарлыг даш чонукчузу Дон-дук Тойбухааның даш чонар бөлүмүгө өөрөнгөш, школа дооскан дугайында аттестат-биле кады 4-кү разрядтын даш чонукчузу деп тускай ортума мергежилдин доку-ментизин база алган.

Талантылыг, күш-ажылга, эртемге сундулуг алышкыларга моон-даа соңгаар улам депшип, сайзырап, улуг-улуг чедишкин-нерлиг болурун күзедим.

Ким-оол САРЫГ-ДОНГАК,
ТР-ниң алдарлыг
башкызы.

Төлөптий
ада-ие

Клара Медек-ооло на биле Макара Чымбаев Салчактар 60 харлаанна Клара Хертек — малчы өг-бүлениң дун уруу болуп, Устүү-Талдыг Кара-Сугга төрүттүнген. Бичизинден-не анай-хураган тудуп, хой-өшкү сал- өскөн. Школачы чылдарында бичии класстары- вожатыйы, дружина совет- динин даргазы хой-ниги- даалгаларын күүсетпешаан Кара-Хөл ортума шко- лынга башкы ажылын ул- пионер вожатый болу- ажилдап эгелээн. Ула- тыр ол күш-ажылчы ба- зымын амыдырал аайы- бичи Тээли ортума школа- зыга уламчылавышаан, ол- ла школадан пенсияге үн- теген.

Өөнүң ээзи Макара Чымбаевич Салчак Новосибирскиниң совет садыг инсти- тутун бухгалтер-экономист салбырын дооскан. Мака- ра Салчак кожуун төвү Тээ- ли суурга хереглекчилер ни- ги тилелинге бухгалтерлеп э- гелээш, оон даргазынга че- дидип ажылдаан. Ол 30 ажыг чыл дургузунда э- нийралдыг чурттап чоруур- ла.

Үлегерлиг өг-бүлө 4 ажы- төлүн төлөптий кижилер кы- дыр өстүрүп кижизиткен. Улуг огул Сергей — дээр э- ртемниг эмчи, Кежик — бу- жалтер-экономист, Чодура — Санкт-Петербургтун пе- ляр академиязын дооскан а хеймер Чыжырганазы Но- восибирскиниң медицин- академиязының педиатри- салбырын доозуп турар.

Клара Медек-оолов хостуг үезинде аргыты- нар, даараныр, огородун ажилдаар, каттап, мөөгү- лээринге ынак. Өг-бүлө- нин кижигүннеринге хүлээ- алган кенээттери, күдээлери- шупту дээди эртем-билиг- ли. Ажы-төлдү эки өөредир, ки- жизидер ажыл ие кижиде- кол хамааржыр. Аажы-ча- ны кижизиг, хүндүлээр башкының үлегеринин ачы- зында өг-бүлө аас-кежикти ажилдап-чурттап чоруур де- бодаар мен. Амгы үеде ол- хүндүлүг дыштанылгада, үн- нуктарын карактажып ора- н.

Бо ышкаш өг-бүлө- лер күрүнеге ажылгыр-чы- жээ, кызымак, төлөптий- хамаатыларны кижизит- тидип бээри чугаажы- ла.

Ортун-оол САЛЧАК,
Кара-Хөл суур.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы —
2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нийтиел-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05.
Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хей-ниги
амыдырал килдиз — 2-03-88. Очулга килдиз — 2-03-87. Реклама,
чарлал килдиз — 2-03-90, сот.тел.: 8-923-264-22-22. Тел/факс (394-
22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Тираж 8197. Чагыр 76. Номерни парлааже дужаганы: график
езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 3010181050000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар
адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-
биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилелдиг
дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодаалдары редакцияның
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фактыларын
дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылар.